

A magyar mutató névmási módosító és a birtokos szerkezet történeti vizsgálata

Egedi Barbara
 MTA Nyelvtudományi Intézet
 egedib@yahoo.com

1. Bevezetés

Nyelvelmélet és diakronia

→ egy generatív szintaktikai modell a magyar főnévi csoport történeti vizsgálatára

Előlegezve: komplex változás a 16 században, a főnévi csoport bal perifériájának felépítésében

(1) Ezt a komámasszony két levelét (BLev. 310) [Dömötör 2008: 21 után]

2. A mai magyar DP

inter alia Szabolcsi – Laczkó 1992, Szabolcsi 1994; Bartos 2000, 2001; É. Kiss 1998, 2000

(2) a. <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;"></td> <td style="width: 35%; text-align: center;">NumP</td> <td style="width: 35%;"></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Num</td> <td></td> <td style="text-align: center;">NP</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">-ek</td> <td></td> <td style="text-align: center;">könyv</td> </tr> </table>		NumP		Num		NP	-ek		könyv	b. <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;"></td> <td style="width: 35%; text-align: center;">NumP</td> <td style="width: 35%;"></td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Spec</td> <td style="text-align: center;">Num'</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Num</td> <td style="text-align: center;">NP</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">két</td> <td style="text-align: center;">könyv</td> </tr> </table>		NumP			Spec	Num'		Num	NP		két	könyv																		
	NumP																																							
Num		NP																																						
-ek		könyv																																						
	NumP																																							
	Spec	Num'																																						
	Num	NP																																						
	két	könyv																																						
(3) <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;"></td> <td style="width: 35%; text-align: center;">SpecP</td> <td style="width: 35%;"></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Spec</td> <td></td> <td style="text-align: center;">NumP</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Spec</td> <td style="text-align: center;">NP</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">minden</td> <td style="text-align: center;">néhány</td> <td style="text-align: center;">könyv</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">egy</td> <td style="text-align: center;">sok</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">[+spec]</td> <td style="text-align: center;">két</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">[-spec]</td> <td></td> </tr> </table>		SpecP		Spec		NumP		Spec	NP	minden	néhány	könyv	egy	sok		[+spec]	két			[-spec]		(4) <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;"></td> <td style="width: 35%; text-align: center;">DP</td> <td style="width: 35%;"></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Spec</td> <td></td> <td style="text-align: center;">DetP</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Spec</td> <td style="text-align: center;">NumP</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Spec</td> <td style="text-align: center;">NP</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">ezen_i</td> <td style="text-align: center;">t_i</td> <td style="text-align: center;">két</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">bármelyik_i</td> <td></td> <td style="text-align: center;">könyv</td> </tr> </table>		DP		Spec		DetP		Spec	NumP		Spec	NP	ezen _i	t _i	két	bármelyik _i		könyv
	SpecP																																							
Spec		NumP																																						
	Spec	NP																																						
minden	néhány	könyv																																						
egy	sok																																							
[+spec]	két																																							
	[-spec]																																							
	DP																																							
Spec		DetP																																						
	Spec	NumP																																						
	Spec	NP																																						
ezen _i	t _i	két																																						
bármelyik _i		könyv																																						
(5) <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;"></td> <td style="width: 35%; text-align: center;">DP</td> <td style="width: 35%;"></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">D</td> <td></td> <td style="text-align: center;">NumP</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Spec</td> <td style="text-align: center;">Num'</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Num</td> <td style="text-align: center;">NP</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">a</td> <td style="text-align: center;">két</td> <td style="text-align: center;">könyv</td> </tr> </table>		DP		D		NumP		Spec	Num'		Num	NP	a	két	könyv	(6) <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;"></td> <td style="width: 35%; text-align: center;">DP</td> <td style="width: 35%;"></td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">DP</td> <td style="text-align: center;">DP</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">D</td> <td style="text-align: center;">NP</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">azokat</td> <td style="text-align: center;">a</td> <td style="text-align: center;">könyveket</td> </tr> </table>		DP			DP	DP		D	NP	azokat	a	könyveket												
	DP																																							
D		NumP																																						
	Spec	Num'																																						
	Num	NP																																						
a	két	könyv																																						
	DP																																							
	DP	DP																																						
	D	NP																																						
azokat	a	könyveket																																						

(7)		DP			
	Spec		D'		
		D		NumP	
			Spec	NP	
	<i>ez</i>	<i>a</i>	<i>három</i>	<i>ház</i>	

Bartos (2000, 2001): ún. *morfoszintaktikai egyesítés*

→ a többesjelölés egyeztetése (N és MNM között): A [+többes] jegy felszivárgása (*perkoláció*)

→ esetjelölés (kívülről jön!): jegyleszivárgással

(8)		DP					
	D		Agr _N P				
		Spec	Agr _N '				
			Agr _N	NumP			
			Num		PossP		
				Spec		Poss'	
					Poss		NP
	<i>a</i>	<i>mi_i</i>	<i>-nk</i>	<i>-i</i>	<i>t_i</i>	<i>-e</i>	<i>könyv</i>

(9)		DP					
	Spec		Agr _N P				
		Spec	Agr _N '				
			Agr _N	NumP			
			Num		PossP		
				Spec		Poss'	
					Poss		NP
	<i>János_i</i>	<i>t_i</i>	<i>-i</i>	<i>t_i</i>	<i>-e</i>		<i>könyv</i>

É. Kiss (1998, 2000): kétféle birtokos levezetése
János kalapja vs. *Jánosnak a kalapja*

(10)	TopP				
	Spec	DP			
		D	PossP		
			Poss	NP	
			N	KP	
	Jánosnak _i	a	-e	könyv	t _i

3. Ómagyar DP elemzése

Kései ÓM első fele (korai kódexek): 14. sz. vége és 15. sz. első fele

Névelő teljes mértékben grammatikalizálódott

↔ nem átmeneti vagy kettős természetű (névmás-névelő) szófajt képvisel
 (vö. Bakró-Nagy 1999: 7; I. Galassy 1992: 721-722),

Szisztematikus névelőhiány:

- tulajdonnevek
- generikus olvasatú főnévi kifejezések
- birtokos kifejezés jelenlétében
- mutató névmási módosító jelenlétében
- nem argumentum szerepű összetevők mellett: predikatív helyzetben illetve szabad bővítmények esetén (névelő opcionálisan megjelenhet, de nem kötelező)

A kijelölő jelzői szerepben álló főnévi mutató névmás grammatikalizálódott névelővé
 (Kiss – Pusztai 2003: 419-420; I. Gallasy 1991, 1992).

A névelő s és MNM elkülönítésének problémája:

- (11) Mert áll vala (ti. Szent Ferenc) erdőben isteni édességnek nézésében. És **az helyen** állnak vala fratresek ő vele [JókK 18] Vö. latin: *in illo loco*
- (12) Tertenek hogÿ nemÿ ygen zepp hews (...) ÿewue **az kappura** es czergete oly syetuen es oly sokka: mÿkent zokatlan / De mene frater masseus **az kappuhoz** es megnÿta Es monda **az hews nec** [JókK 14: 12-18]

- az kapura Latin: *venit ad portam* (nincs det, asszociatív-anaforikus használat)
 az kapuhoz Latin: *ad portam* (egyszerű anaforikus használat)
 az hősnek Latin: *illi iuveni* (lehetne sima névelő, de latin alapján MNM)

A MNM és birtokos együttes megjelenésének problémája

- (13) Et praedicabitur **hoc evangelium regni** in universo orbe in testimonium omnibus gentibus [Mt 24,14]

- (14) És prédikáltatik **az országnak evangélioma** mend ez világban, minden nemzeteknek tanóságokra [MünchK 29vb]

Jordánszky-kódex (151, 1519)

- (15) És prédikáltatik **ez mennyei szent evangéliom** mind ez teljes világon minden rendbéli népeknek bizonságára

Pesti Gábor Újtestamentuma (1536)

- (16) És ez evangéliom, ki mennyből vagyon, hirdettetik mind ez széles világon, bizonyásgul minden népeknek

- (17) DP

Spec

D'

D

NP

az

könyv

MM: *a könyv*

az

könyv

MM: *az a könyv*

János

könyve

MM: *János könyve*

Jánosnak

könyve

MM: *Jánosnak a könyve*

I. Gallasy (1992: 736) egy korai ellenpélda?

- (18) Es az frateroknak ez hatalmat semegyk ne valya te raytad [JókK 24]

Latin: Et nullus fratrum habeat super te potestatem

Értsd. *A frátereknek semelyike nem vallja ezt a hatalmat rajtad*

Szétszakított szerkezetek: Spec,DP vagy felettes predikátum argumentuma/adjunktuma?

- (19) a. **kinek** nem vagyok méltó, hogy megódjam **ő sarujának** szíját [MünchK Jn, 1,27],

b. **kinek** nem vagyok méltó **saruját** es viselnem [MünchK Mt 3,11]

4. Középmagyar DP – bal periféria

I. Az *ez/az az* ajtó típus megjelenése, terjedése

II. A 16. századtól jelenhet meg névelő a birtokos szerkezetekben a birtokszó előtt

(Klemm 1928: 346)

- (20) Az 'ez/az az ajtó' típus terjedése (Táblázatok forrása: Dömötör 2008: 24-25):

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett <i>az</i> 'az az ajtó'	54,5%	91,7%	92,6%	85,5%
Nem egyeztetett <i>a(z)</i> 'az ajtó'	45,5%	8,3%	7,4%	14,5%

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett <i>ez</i> 'ez az ajtó'	3,8%	21,5%	40,8%	20,4%
Nem egyeztetett <i>e(z)</i> 'ez ajtó'	96,2%	78,5%	59,2%	79,6%

Szerkezet → egyértelműsítés dupla kiejtéssel/kitöltéssel.

(21)	DP						
	Spec		D'				
		D		NP			
	<i>az</i>	<i>az</i>		<i>ajtó</i>			

„Az *ez ember*-féle jelzős szerkezet, mikor felvette a névelőt (...) meglazult. (...) Eleinte annyira laza volt ez a szerkezet, hogy alkotórészeit a 16. s 17. században szétválaszthatták egymástól a legkülönbözőbb mondatrészek, kötőszók, igekötők, sőt maga az ige is, pl. «azok is az esküvések» (Pázm. Öt levél 131), holott ma s már a 18. század eleje óta csak így mondhatni: azok az esküvések *is*, mert a névmás s a főnév egymástól elválaszthatatlanná vált.” (Simonyi 1913: 122)

Példái: *is*, *pedig* megfelelői, *azért* (=tehát), *-e* partikula (*ezt-e a pénzt*), igekötő, ige, segédige (*kell*) [Simonyi 1913: 122-123]

(22) Ezt kell azért az álorcztát levonni (Pázm. Kal. 450) [Simonyi 1913: 123 után]

MNM BIRTOKOSSAL KOMBINÁLVA: Példák Simonyi (1913: 121) után (kivéve (27))

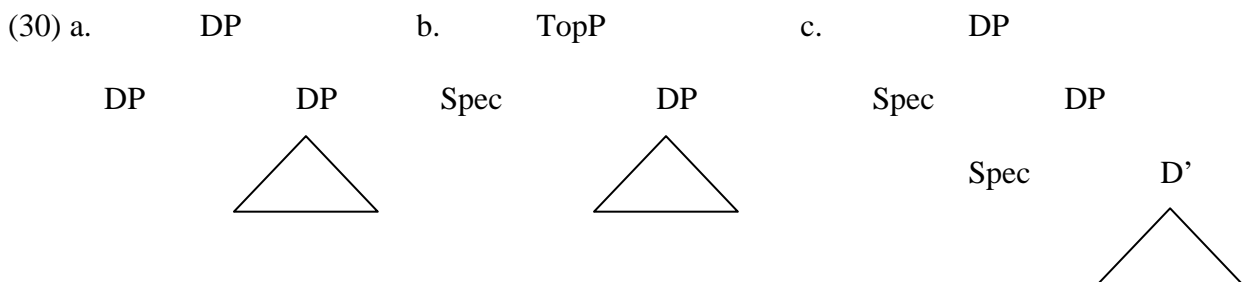
- (23) Annak a régi híres dicsőséges magyar királyok residentíájának meglátására (Cserei: Hist. 11)
- (24) Amabba a kínok völgyébe (Cserei: Hist. 37)
- (25) Ebből az Istennek reánk való gondviseléséből (Káldy Préd.)
- (26) Azok az Angliának nemesei (Fal. 63)
- (27) Ezt a komámasszony két levelét (BLev. 310) [Dömötör 2008: 21 után]

TOVÁBBI KOMBINÁLT PÉLDÁK: MNM > birtokos és Szétszakítás

- (28) Arrul is az bibliának részéről (Pázm. Kal. 473) [Simonyi 1913: 122 után]
- (29) Ezt is azért az Izrael városokkáját (Pázm. Préd. 71) [Simonyi 1913: 123 után]

Vagyis: pozícionális versengés. Sorrendjük felcserélhető.

Csatolás vagy TopP vagy több specifikáló engedélyezése...

Hivatkozások

- Alexiadou, Artemis et al. 2007. *Noun Phrase in the Generative Perspective*. Studies in Generative Grammar 71. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Bakró-Nagy Marianne 1999. A magyar határozott névelő kialakulásának szintaktikai vonatkozásai. In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet*. Szeged, JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 5-13.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 653-762.
- Bartos Huba 2001. Mutató névmási módosítók a magyar főnévi szerkezetben: egyezés vagy osztozás? In: Bakró-Nagy M. – Bánréti Z. – É. Kiss K. (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Budapest: Osiris. 19-41.
- Dömötör Adrienne 2008. A főnévi névmási kijelölő jelző a középmagyar korban. In: Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 17-25.
- Egedi Barbara 2009. Az ómagyar határozott névelő kialakulásának grammatikai vonatkozásai. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*, Szeged 2009. október 14-15. (kézirat, közlésre benyújtva)
- Egedi Barbara 2010. Névelőtlenül de határozottan. Lépések egy magyar grammatikalizációs ösvényen. *A Magyar nyelvészeti kutatások újabb eredményei II*. Kolozsvár, 2010. április 16-17. (kézirat, közlésre benyújtva)
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In: É. Kiss K. – Kiefer F. – Siptár P.: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 15-184.
- É. Kiss Katalin 2000. The Hungarian Noun Phrase is like the English Noun Phrase. In: Alberti G. – Kenesei I. (eds.) *Approaches to Hungarian 7*. Szeged, 121-149.
- I. Gallasy Magdolna 1991. A névelő és névelő-előzmény. In: Benkő L. (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 461-475.
- I. Gallasy Magdolna 1992. A névelők. In: Benkő L. (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 716-770.
- Giusti, Giuliana 2001. The birth of a functional category: from Latin ILLE to the Romance article and personal pronoun. In: Cinque, G. – Salvi, G. (eds.) *Current studies in Italian Syntax. Essays offered to Lorenzo Renzi*. 157-171.
- Imre Samu 1953. A határozott névelő használata a Bécsi Kódexben. *Magyar Nyelv* 49. 348-359.
- Kenesei István 1995. Történeti nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelv* 91. 281-291.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó
- Klemm Antal 1928. *Magyar történeti mondattan*. Budapest, MTA
- Lyons, Christopher 1999. *Definiteness*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Simonyi Zsigmond 1914. *A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány*. Budapest, MTA
- Szabolcsi, A. – Laczkó T. 1992. A főnévi csoport szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 179-298.
- Szabolcsi, A. 1994. The noun phrase. In Kiefer, F. Katalin É. Kiss (eds.) *The syntactic structure of Hungarian*. Syntax and semantics 27. San Diego: Academic Press. 179-274.
- G. Varga Györgyi 1992. Névmások. In: Benkő L. (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455-569

Szövegkiadások, olvasatok

- P. Balázs János 1981. *Jókai-kódex XIV-XV. század*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9-20.
- A Jordánszky-kódex bibliafordítása*. Sajtó alá rendezte és kinyomtatta: Toldy Ferenc, az eredetivel összevetette, és előszóval ellátta: Volf György. Régi magyar nyelvemlékek 5. Buda, 1888.
- A Jordánszky-kódex. Magyar nyelvű Bibliafordítás a XVI. század elejéről [1516-1519]*, Lázs Sándor gondozásában. Helikon Kiadó, Budapest. 1984
- Mészöly Gedeon. 1916. *Bécsi codex*. Budapest, MTA. Új Nyelvemléktár I. kötet
- Müncheni kódex [1466] A négy evangélium szövege és szótára*. Décsy Gyula olvasata alapján a szöveget sajtó alá rendezte és a szótári részt készítette Szabó T. Ádám. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1985.
- Nyíri Antal 1971. *A Müncheni Kódex 1466-ból*. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt (Codices Hungarici 7) Akadémiai Kiadó, Budapest.